

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛІСТИКА І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.33

С. М. Мохончук

кандидат юридичних наук, доцент, начальник Головного управління юстиції у Харківській області

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МИРУ І БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА

Розглянуто актуальну для України проблему правильної кваліфікації злочинів проти миру і безпеки людства з огляду на міжнародні норми. Проаналізовано різні оціночні критерії та існуючі концепції цих злочинів у міжнародному і вітчизняному кримінальному праві.

Ключові слова: злочини проти миру та безпеки людства, кваліфікація злочину, склад злочину, об'єкт злочину, суб'єкт злочину, кримінальна юстиція, імплементація.

Рассматривается актуальная для Украины проблема правильной квалификации преступлений против мира и безопасности человечества с учетом международно-правовых норм. Акцентируется внимание на различных оценочных критериях и существующих концепциях этих преступлений в международном и отечественном уголовном праве.

Ключевые слова: преступления против мира и безопасности человечества, квалификация преступления, состав преступления, объект преступления, субъект преступления, уголовная юстиция, имплементация.

In the article the actual problem for Ukraine of the professional qualification of crimes against peace and security in the context of the national legislation implementation in accordance with the international-legal norms have been given grounds. The different evaluating criteria and conceptions having place at present in international and national criminal law have been given the special attention.

Key words: crimes against peace and security of mankind, qualification of a crime, formal components of a crime, object of a crime, subject of a crime, criminal justice, international norms implementation.

Правильна кримінально-правова оцінка злочинного діяння, тобто юридична кваліфікація злочинів, є запорукою справедливого судочинства в будь-якій державі. Особливо складним процесом є кваліфікація міжнародних злочинів, зокрема злочинів проти миру та безпеки людства.

Організація Об'єднаних Націй серед пріоритетів своєї діяльності визначає сприяння членам світової спільноти у проведенні практичних і дослідницьких заходів у галузі кримінальної юстиції, націлює на створення правових документів щодо врегулювання міждержавного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, порушує питання про територіальність та екстратериторіальність міжнародного кримінального права [1, р. 50].

© Мохончук С. М., 2011

Зацікавленість держав світу в підтриманні справедливості і законності в межах своєї юрисдикції сприяє поглибленню всебічного співробітництва членів світового співтовариства у сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя. Зазначимо, що в наш час загально-визнаною нормою міжнародного кримінального права є обов'язковість для кожної держави брати участь у спільних діях у сфері кримінальної юстиції.

На шостій сесії Комісії ООН з попередження злочинності і кримінального судочинства (28 квітня 1997 р.) було прийнято спеціальну резолюцію «Міжнародне співробітництво з питань кримінального права» [2, р. 14]. У цьому документі державам – членам міжнародної спільноти в межах національних правових

систем пропонувалося прийняти низку необхідних заходів з метою вдосконалення участі держав у системі міжнародної співпраці. Мова йде насамперед про забезпечення ефективного застосування принципу *aut dedere aut judicare*. Цей універсальний принцип сучасного міжнародного права встановлює обов'язок «судити або видати» [3, р. 96]. Зафіксований більш як у сімдесяти конвенціях у галузі міжнародного кримінального права, зазначений принцип забезпечує у непрямій формі правозастосовну функцію на міждержавному рівні. Механізм схеми непрямого забезпечення діє через зобов'язання держав включити відповідні положення у своє національне законодавство з метою визнати кримінально карані злочини переслідувані міжнародним правопорядком діяння.

Вступ України у процес міжнародної співпраці у галузі кримінальної юстиції потребує особливої уваги і до проблем удосконалення кваліфікації міжнародних злочинів, передусім злочинів проти миру та безпеки людства як найскладніших для її здійснення.

Слід зазначити, що в науковій літературі кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства не приділено належної уваги. Загальні принципи юридичної кваліфікації висвітлювалися в монографічних дослідженнях О. А. Герцензона, В. М. Кудрявцева, Г. О. Левицького, А. В. Наумова, О. С. Новиченка, О. І. Рарога та ін.; окремі аспекти знаходимо у працях А. Н. Трайніна, П. С. Ромашкіна, Ю. О. Решетова, О. Г. Кібальника, І. Г. Соломоненка.

Між тим кваліфікація злочинів проти миру і безпеки людства є надзвичайно важливою проблемою, адже в її основі не тільки складність у розмежуванні загальноправових та міжнародних злочинів і визначенні їх складу, але й труднощі встановлення нормативної тотожності з міжнародними нормами та національним кримінальним законом.

У межах статті зробимо спробу окреслити найбільш проблемні аспекти квалі-

фікації злочинів проти миру та безпеки людства з огляду на міжнародні норми.

Розпочати слід із термінологічного визначення кваліфікації у контексті оціночної характеристики злочину. Саме слово «кваліфікація» походить від латинських слів *quails* (якість), *facere* (робити), що свідчить про те, що застосування терміна передбачає встановлення якісної характеристики об'єкта, що оцінюється. У словнику Брокгауза і Ефрона подано наступне визначення: «У кримінальному праві під кваліфікацією розуміють виділення за особливими обтяжувальними ознаками деяких видів із цілого роду злочинів» [4, с. 845].

Новий тлумачний словник української мови називає кваліфікацією «визначення, означення» [12, с. 234]. Великий енциклопедичний юридичний словник подає кваліфікацію злочинів як визначення конкретної суті якості певного суспільно небезпечного діяння, його фактичних об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлення їх тотожності юридичним об'єктивним та суб'єктивним ознакам певного складу злочинів [6, с. 353].

Наука кримінального права визначає кваліфікацію злочину як точну кримінально-правову оцінку конкретного суспільно небезпечного діяння. Її суть – в установленні точної відповідності між ознаками здійсненого діяння й ознаками, передбаченими в нормах кримінального закону. Юридичною основою кваліфікації є склад злочину, зокрема його об'єкт. У кримінальному праві таким об'єктом виступає вчинене особою діяння, яке містить всі або декілька ознак діяння, що описані у відповідній статті Особливої частини Кримінального кодексу [7, с. 10].

Для правильного застосування кримінального закону діянню необхідно дати кримінально-правову оцінку, тобто вирішити питання про наявність у ньому складу певного злочину, визначення його юридичної сутності, оцінку з боку закону, його співвідношення з визначенням його окремих фактів об'єктивної дійсності [8,

с. 4]. На думку О. В. Наумова і О. С. Новиценка, кваліфікація – це констатація тождності суспільно небезпечного діяння, що кваліфікується, та ознак кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за ці діяння [9, с. 30]. А. А. Герцензон вважає, що кваліфікація злочину полягає в установленні відповідності даного конкретного діяння ознакам того чи іншого складу злочину, що передбачений кримінальним законом [10, с. 3].

Отже, більшість учених визначають головною ознакою правильної кваліфікації її відповідність «між реальним діянням і його законодавчою моделлю» [7, с. 1].

Але зауважимо, що кримінально-правовій конструкції злочинів проти миру і безпеки людства притаманні деякі специфічні риси. Звичайно, принципи і норми, що визначають боротьбу з цими злочинами, органічно пов'язані з принципами і нормами, які регулюють боротьбу з іншими посяганнями проти держави й особи. Цей органічний зв'язок виражається в тому, що зміст і система злочинів проти людства розвиваються у колі понять і інститутів (винуватості, співучасті тощо), відомих національному кримінальному праву. Але було б помилкою робити звідси висновок, що така спорідненість інститутів і понять переходить в їх тотожність і що злочини проти людства – це лише різновид загальнокримінальних злочинів. Навпаки, варто підкреслити, що такі інститути національного кримінального права, як склад злочину, співучасть, підготування тощо, отримують у боротьбі зі злочинами проти людства деякі нові риси.

У зв'язку з цим кваліфікація злочинів проти миру та безпеки людства пов'язана з вирішенням двох задач:

- з одного боку, слід визначити те основне, загальне, що поріднює злочини проти людства з іншими злочинами;
- з іншого – установити те специфічне, що складає особливість таких злочинів.

Насамперед акцентуємо увагу на тому, що кримінальний закон, описуючи склад

того чи іншого злочину, вказує їх конкретні риси. Склад злочинів проти людства набагато ширший. Адже його елементами є не окремі ознаки, а часом цілі склади загальнокримінальних злочинів, передбачених кримінальним законом. Злочини проти людства, особливо коли мова йде про агресію або порушення законів і звичаїв війни, охоплюють значну і різномірну групу деліктів, об'єднаних в єдине поняття, єдиний склад злочинів проти людства. Наприклад, склад воєнних злочинів узагальнює цілі групи загальнокримінальних злочинів (вбивства, зґвалтування, крадіжки тощо). У той же час «війна» як елемент складу агресії, у свою чергу, також значно відрізняється від «дії» як елементу складу кожного злочину, бо війна – це складна система дій.

Таким чином, як елементи складу злочинів проти людства фігурує досить значне коло самостійних загальнокримінальних складів. Як зазначає М. Ш. Бассіоні, термін «злочини проти людства» об'єднує всі звірства, вчинені у значних масштабах. Злочини проти людства певним чином «змішуються» зі злочинами проти миру і військовими злочинами. Але злочини проти людяності юридично відрізняються від воєнних злочинів саме тим, що вони застосовуються не тільки в контексті «війни», бо «час війни і миру для вчинення цих злочинів не має значення» [11, р. 23–25].

На думку О. Г. Кібальника і І. Г. Солмоненка, вчинення однією особою (особами) злочинів проти міжнародного миру, проти людяності або воєнного злочину кожного разу повинні отримувати самостійну правову оцінку, тобто ці діяння повинні кваліфікуватися за сукупністю. Іншими словами, жоден із названих злочинів не може «поглинути» інший. Підставою для такого висновку є визнання відповідних інтересів забезпечення міжнародного миру, безпеки людства, а також додержання правил ведення війни і військових конфліктів безпосередніми об'єктами злочинів проти миру і безпеки людства [12, с. 25].

Представлена позиція знаходить своє пряме підтвердження у рішеннях і діяльності міжнародних воєнних трибуналів. У діяльності Міжнародних трибуналів по колишній Югославії та Руанді формально розділяються поняття «злочин проти міжнародного миру», «злочин проти безпеки людства», «воєнний злочин» [15, 16], що знайшло своє відображення в матеріалах численних судових рішень.

Складність досліджуваної проблеми і в тому, що на міжнародному рівні не існує чітких критеріїв змісту міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру. Такі злочини часто називають «конвенційними злочинами», «кримінальними злочинами міжнародного характеру», «злочинами, що порушують міжнародний правопорядок» тощо [17, с. 131].

Доволі широке розповсюдження у західній науковій літературі мають і такі терміни, як «злочин проти міжнародного права» (*«crime against international law»*), «злочин згідно з міжнародним правом» (*«crime in accordance with international law»*), «злочин за міжнародним правом» (*«crime under international law»*) [18, р. 9]. Цілком зрозуміло, що попри певну схожість названих термінів під ними часом розуміються різні види злочинів, а відповідно і різний ступінь визнання суспільно небезпечних діянь як злочинних при їх кваліфікації.

Необхідність розробки й прийняття універсального визначення та розмежування міжнародного злочину і злочину міжнародного характеру визнається більшістю вітчизняних і зарубіжних учених. Їх відсутність ускладнює завдання запобігання, припинення і покарання за їх вчинення. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 42/159 також указано, що основною існуючою проблемою щодо злочинів міжнародного характеру є відсутність єдиного критерію, який дозволив би виявити основні складові елементи визначення поняття міжнародного злочину [2]. На необхідність узгодження

такого визначення вказують і вчені М. Б. Крилов і Ю. О. Решетов, оскільки йдеться про настільки важливу політико-правову проблему, що хибні міркування, висловлені навіть у власне науковій дискусії, можуть певним чином вплинути на світову політику [19, с. 78].

Вважаємо важливим звернути увагу і на наступне. Статут Міжнародного Кримінального Суду до злочинів проти миру та безпеки людства відніс злочини геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин агресії [20]. Але в Резолюції, прийнятій Дипломатичною Конференцією повноважних представників держав під егідою ООН щодо заснування Міжнародного Кримінального Суду, міститься рекомендація розглянути злочини тероризму і злочини, пов'язані з наркотиками, на предмет напрацювання прийнятого визначення і включення їх до переліку злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду [21, р. 58–63].

Аналізуючи склад тероризму, М. Ентін стверджує, що якщо в суспільстві складається широкий консенсус з приводу того, які об'єкти та цінності потребують абсолютного захисту від злочинів міжнародного характеру через абсолютизацію відповідальності, то подібний підхід видається і легітимним, і повністю виправданим [22, с. 123].

Таким чином, склад злочину проти миру та безпеки людства містить систему ознак, які знаходять закріплення у міжнародному кримінальному праві. Але юридична кваліфікація діяння, метою якої є встановлення відповідальності за скоєне відповідно до цих ознак, ґрунтується як на нормах міжнародного кримінального права, так і на національному кримінальному законі. Введення системи злочинів проти миру і безпеки людства стало однією з головних новел вітчизняного кримінального законодавства. У Кримінальному кодексі України досліджуваним злочинам присвячено главу XX Особливої частини й умовно поділено їх на групи: *злочини проти миру* (статті

436–437, 447); злочини проти безпеки людства (статті 439–442); злочини проти міжнародного правопорядку (статті 438, 443–446) [13, с. 1152–1172].

У міжнародних документах нерідко вказується, що держави-учасники передбачають відповідне покарання за вказані в них злочини з урахуванням тяжкості характеру таких діянь. Цей механізм передбачає вжиття заходів кримінально-правового, кримінально-процесуального, організаційного та іншого характеру, який впливає з норм міжнародного права (зокрема, в Україні, як і в більшості країн, конституційно закріплена пріоритетність міжнародних норм). Тож, при кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства слід орієнтуватись на правові конструкції, що містяться у багатосторонніх міжнародних договорах.

У зарубіжній науці кримінального права також традиційним став розподіл міжнародних злочинів на злочини проти миру і безпеки людства та «інші міжнародні злочини» (*other international crimes*). До злочинів проти миру і безпеки відносять злочини геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії [14, р. 85]. Пояснюється така класифікація злочинів насамперед тим, що ст. 5 Римського Статуту відносить злочини проти миру, безпеки людства (людяності) і військові злочини до найбільш серйозних злочинів, що викликають занепокоєння всієї міжнародної спільноти [20]. Саме відповідальність за ці злочини була передбачена статутами Нюрнберзького і Токійського трибуналів і знайшла своє пряме втілення в їх вироках. І саме з цих трибуналів розпочався процес визначення системи злочинів проти миру і безпеки людства як у міжнародному праві, так і національних кримінальних законах. Кожен із них, а це: злочини проти миру (*crimes against peace*) – планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни, що порушує міжнародні договори, угоди або конвенції; участь у загальному плані або злочинній змові, спрямованій на здійснення

якоїсь зі згаданих дій; злочини проти людства (*crimes against humanity*) – вбивства, винищення, поневолення, висилка та інші нелюдські акти, які здійснюються по відношенню до цивільного населення, або переслідування за політичними, расовими або релігійними мотивами, якщо такі переслідування мають місце при виконанні якогось з військових злочинів, або злочину проти миру або у зв'язку з таким; військові злочини (*war crimes*) – порушення законів і звичаїв війни у тому числі, але не виключно, вбивств, негідного поводження або вивезення на рабську працю або з іншою метою цивільного населення окупованої території, вбивства або погане поводження з військовополоненими або особами, що перебувають у морі, вбивства заручників або розграбування міст і сіл або розорення, невинуватого військовою необхідністю, – це тяжкі міжнародні злочини, які загрожують засадам існування націй і держав, їх прогресивному розвитку та мирному міжнародному спілкуванню.

Важливе значення для кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства має те, скоєні вони у мирний час чи в період воєнного конфлікту. Насамперед це характерно для кваліфікації воєнних злочинів, прикладами чого є рішення Токійського і Нюрнберзького трибуналів. Але в міжнародних актах підкреслюється, що юридична кваліфікація актів геноциду як злочину проти миру і безпеки людства (людяності) не залежить від того, у мирний чи воєнний час він мав місце. Таким же чином із позицій міжнародного права кваліфікується й екоцид, який може розглядатися як воєнний злочин, якщо він застосовується як засіб ведення війни (ст. 8 Римського Статуту), так і у мирний час, коли цей злочин ставить під загрозу фізичне існування окремих країн, територій, невизначене коло осіб.

Оцінка існуючих термінологічних визначень у західних наукових колах, приведення норм Кримінального кодексу України у відповідність до міжнародно-правових конвенційно визначених норм

є одним із пріоритетів розвитку законодавчого процесу в галузі кримінального права. Саме цей шлях веде до правильної кваліфікації злочинів проти миру і безпеки людства при здійсненні кримінального судочинства. Такий підхід є важливою засадою призначення законного і справедливого покарання, має велике кримінологічне значення як відбиття дійсного стану злочинності і її структури в кримінальній статистиці, сприятиме розробці та застосуванню заходів запобігання злочинам проти миру та безпеки людства.

Література

1. Док. ООН A/CONF. 169/16 12. – May 1995. – P. 48–52.
2. Док. ООН A/44/456. – Aprile 1997. – P. 12–14.
3. Bassiouni M. Ch. Projet de Statut du Tribunal Penal International / M. Bassiouni. – Paris, 1993. – P. 96–98.
4. Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз (Лейпциг), И. А. Ефрон (С.-Петербург). – Т. XIV. – СПб. : Типо-лит. И. А. Ефрона, 1895. – 960 с.
5. Новый тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. – Т. 2.– К. : Аконіт, 2000. – 911 с.
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 990 с.
7. Рапог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А. И. Рапог. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 279 с.
8. Левицкий Г. А. Квалификация преступлений / Г. А. Левицкий. – М. : Юрид. лит., 1981. – 144 с.
9. Наумов А. В. Законы логики при квалификации преступлений / А. В. Наумов, А. С. Новиченко. – М. : Юрид. лит., 1978. – 103 с.
10. Герцензон А. А. Квалификация преступлений / А. А. Герцензон – М. : Всесоюз. ин-т криминалистики прокуратуры СССР, 1947. – 132 с.
11. Bassiouni M. Ch. Crimes Against Humanity in International Criminal Law / M. Bassiouni. – 2nd edition. – New York, 1999. – P. 23–25.
12. Кибальник А. Г. Преступления против мира и безопасности человечества / А. Г. Кибальник, И. Г. Соломоненко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 383 с.
13. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – С. 1152–1172.
14. Kittichaisaree K. International Criminal Law / K. Kittichaisaree. – Oxford, 2001. – P. 67–85, 129, 206, 226.
15. Устав Международного трибунала по Руанде (8 ноября 1994 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: / <http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?href=08&view=text&base=1&id=8367318menu=1>.
16. Устав Международного трибунала по бывшей Югославии (15 мая 1993 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: / http://volya.kharkov.ua/print_news.php?id=5478type=lib.
17. Панов В. П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями : учеб. пособие / В. П. Панов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 315 с.
18. Док. ООН. E/CN. 4/Sub. 10/1997/2. – P. 9–10.
19. Крылов Н. Б. Государственный терроризм – угроза международной безопасности / Н. Б. Крылов, Ю. А. Решетов // Сов. государство и право. – 1987. – № 2. – С. 76–79.
20. Римский Статут Международного Уголовного Суда от 17 июля 1998 г. // Кибальник А. Г. Современное международное уголовное право / А. Г. Кибальник. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 274–301.
21. Док. ООН E/1997/30.E/CN.15/1997/21. 26. – May 1997. – P. 58–63.
22. Энтин М. Л. Сотрудничество в борьбе с терроризмом: причины низкой эффективности и международно-правового регулирования, пути и перспективы ее повышения // Сов. ежегодник междунар. права. 1988. – М. : Наука, 1989. – С. 118–133.